

Şemseddin Ahmet es-Sivâsî'nin Ahlâk Anlayışı

M.Kazım ARICAN*

Özet

Bu makalede Osmanlı döneminin on altıncı yüzyıldaki mutasavvıf şâir, fikir ve düşünce adamlarından biri olan Şemseddin Sivâsî'nin ahlâk anlayışını ele almaya ve bu anlayışın bazı temel özelliklerini kısa kısa değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sivasi, Ahlak, İyi Niyet, Mir'âtü'l-Ahlâk.

Abstract

In this study, the perception of ethics by Semseddin Sivasi, one of the leading Ottoman mystics, poets, philosophers in the 16th century, are surveyed and some of its characteristics are discussed in brief.

Key Words: Sivasi, Morals, Good Will, Mir'âtü'l-Ahlâk.

Giriş

Ahmed Şemseddin Sivâsî'nin (ö.1006/1597-98) yaşadığı dönem miladi on altıncı asırdır. Onun hayatının büyük oranda geçtiği yer, Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altındaki Sivas ve havalisidir. Bu dönem, Osmanlı Devletinin tarihe damgasını vurduğu ve Osmanlı coğrafyasında seçkin simaların temayüz ettiği asırlardan birisidir.

Çalışmamızda, mesnevi tarzında beşten fazla eser yazdığı için 'hamse sahibi' olarak kabul edilen, çeşitli konularda otuzdan fazla eser yazan, devrinin içtimâî ve siyâsî olaylarıyla yakından ilgilenen, Osmanlı döneminin on altıncı yüzyıldaki mutasavvıf şâir, fikir ve düşünce adamlarından biri olan Şemseddin Sivâsî'nin ahlâk anlayışını ele almaya ve bu anlayışın ahlak felsefesi açısından bazı yönlerini değerlendirmeye çalışacağız. Konumuzun içeriği açısından Sivâsî'nin hayat hikâyesi, eserleri ve genel düşünce yapısı üzerinde

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Öğretim Üyesi.

durmayı gerekli görmemekteyiz.¹ Bu nedenle, doğrudan, onun ahlâk anlayışıyla ilintili hususlara geçmenin daha yerinde olacağını düşünmekteyiz.

Şemseddin Sivâsî'nin ahlâk anlayışını ortaya koyacak olan en önemli eserlerinden birisi *Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk* adlı mesnevîsidir. Konumuza ilk olarak onun söz konusu eseri hakkında kısa bir bilgi vererek başlamanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

A. *Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk* Hakkında Genel Bilgi

Şemseddin Sivâsî'nin önemli eserlerinden birisi de 996/1588'de Sivas'ta yazılmış olan *Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk* adlı mesnevîsidir. *Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk*, 'Ahlâkın aynası ve şiddetli arzuların derecesi, basamağı, merdiveni' anlamına gelmektedir. Eser; dinî-tasavvufî, didaktik bir mesnevîdir. 4521 (3622!) beyitten oluşan eser, arûzun 'mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün' kalıbıyla yazılmıştır.²

Eser; klasik mesnevî plânına uygun olarak tevhid, münâcât, na't ve medhiye bölümleriyle başlamakta ve 'mukaddime' ile devam etmektedir. Bundan sonra eserde asıl konunun anlatımına geçilmektedir. Burada ahlâk konusu, tasavvufî açıdan 'Ahlâk-ı Hamîde (övgüye değer, beğenilen güzel hal ve tavırlar)' ile 'Evsâf-ı Zemîme (beğenilmeyen kötü nitelikler)' ana başlıkları altında anlatılmıştır. 'Ahlâk-ı Hamîde' başlığı altında 'kanâat, tevâzu, şükür, cömertlik, ihlâs, rızâ, tövbe, nefis muhâsbesi, muhabbet, ölümü akıldan çıkarmama' konuları ayrıntılı olarak işlenirken; 'Evsâf-ı

¹ Kara Şems ya da Kara Şemseddin de denilen Sivâsî'nin hayatına, eserlerine ve genel düşüncelerine ilişkin olarak geniş bilgi için bkz; Hasan Aksoy, 'Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri', C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. IX/2 s. 1-43; Hüseyin Akkaya, *The Prophet Solomon In Ottoman Turkish Literature and The Suleymâniyye of Semseddin Sivâsî*, Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Harvard 1997, s. 127, 128vd.; Recep Toparlı, *Şemseddin Sivâsî Divanı*, Gurbet Yayınları, Sivas 1983, s. 12 vd.; Şemseddin Sivâsî, *Hallü'l-Me'akid Şerhu'l-Kavâ'id*, İnceleme ve Notlarla Neşreden Ahmet Turan Arslan, İstanbul 1993, s. 1-2, vd.; Fikret Mutlu, *Şemseddin Sivâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi*, C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2005, s. 1, 13; Ömer Aldanmaz, *Şemseddin Sivâsî'nin Mirâtü'l-Ahlâk Ve Mirkâtü'l-Eşvâk Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli-Metin)*, C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2001, s. 2 vd.; Yüksel Göztepe, *Şemseddin Ahmed es-Sivâsî'nin 'Menâzilü'l-Ârifin' Adlı Eserinin Sadeleştirilerek 'Marifetü'n-Nefs ve Marifetullah' Konularının Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996, s. 9 vd.; Yakup Takcı, *Şemseddin Sivâsî'nin Zübdetü'l-Esrâr Fi Şerhi Muhtasari'l-Menâr Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki*, C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1999, s.11 vd.

² Bkz. Aldanmaz, a.g.e. s. 5, 8, 62; Akkaya, a.g.e., s. 137; Mutlu, a.g.e., s. 40 vd.

Zemîme' başlığıyla da "hırs, şehvet, hased, riyâ, ihmâl, dünyâyâ aşırı bağıllık, kendini beğenme, nimetleri inkâr, Allah düşmanlığı ve cimrilik" konuları teferruatlı olarak incelenmektedir.³ Eserde konular anlatılırken, uygun yerlerde peygamber kıssalarına, evliyâ menkıbelerine, din büyüklerinin hikâyelerine başvurulmuş, konuyu pekiştirmek için çoğunlukla âyet ve hadislerle yer verilmiştir.⁴

Ahlâk-ı hamîde, yani övülen ahlâklar ile ahlâk-ı zemîme ya da evsâf-ı zemîmeler, yani yerilen/hoş görülmeyen ahlâklar, kitabı sağından ve solundan verilenlere nispet edilerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Bir anlamda tasavvufî ahlâkî ele alan eserde güzel ahlâklar, bâblar şeklinde; kötü hasletler ise fasıllarla ifade edilmeye çalışılmıştır. Sivâsî, her bâb ve faslı on konu başlığı ile ele almaya çalışmıştır.

Özelde ahlâk konusunu ele alan bu eserini, Sivâsî'nin Sultan III. Murad'a hediye ettiği belirtilmektedir.⁵

Sivâsî'nin, bu eseri, kimi zaman *Mir'at-ı İşvâk* adıyla da zikrettiği bilinmektedir. Her ne kadar o, *Mir'atü'l-Ahlâk*'ın Hâtîmetü'l-Kitap bölümünde bunu dile getirmiş olsa da *Mir'at-ı İşvâk*'ı ayrı bir eser olarak zikredenler de olmuştur. Ancak o, tüm bunlara cevap vericesine, daha o dönemde bu tür yaklaşımlara itiraz etmiştir.⁶

Sivâsî, diğer eseri *Menâzilü'l-Ârifin*'de ahlâkî şu başlıklar altında tasnif etmektedir. 1. Ahlâk-ı Behîme: Hayvânî ahlâk'tır. Çok yemek, içmek, çok cinsî münasebette bulunmak ve çok uyumaktır. 2. Ahlâk-ı Siba'yı: Vahşî hayvan ahlâkıdır. Yırtıcı hayvanların sıfatından olan eziyet etmek ve zarar vermek gibi olan ahlâklardır. 3. Ahlâk-ı Şeyâtîn: Halk içine, fitne, mekir ve hile bırakmak türü ah-

³ Aldanmaz, a.g.e., s. 6.

⁴ Sivâsî'nin söz konusu eserde en önemli kaynaklarının, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîfler olduğu belirtilmektedir. Eserde âyetler ve hadisler, çoğunlukla hikâyenin akışını bozmadan, beyitlerin arasına olduğu gibi alınmış, bazen beyitlerin içerisinde iktibâs yoluyla zikredilmiş bazen de âyetlere ve hadislerle telmihte bulunulmuştur. Dolayısıyla eser, âyet ve hadisler bakımından zengindir. Bu zenginliğin, müellifin, büyük bir âlim ve mutasavvîf bir kişi olmasından kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Ayrıca eserde anlatılan hikâyelerde müellifin, Peygamber Efendimiz ile dört halife ve sahâbenin hayatlarından, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ, Hz. Süleymân ile ilgili peygamber kıssalarından, tasavvuf büyüklerinin menkıbelerinden yararlandığı gözlenmektedir. Bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 12, 13.

⁵ Bkz. Mutlu, a.g.e., s. 40-42; Aldanmaz, a.g.e., s. 63.

⁶ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 4485-4504. beyit, s. 453-454.

Egerçi muhtasardur ol risâle
Olupdur sâirin için ucâle
Anu samindürür Mir'ât-i Ahlâk
Yaraşur ger disem Mirkât-i Eşvâk
Çü devrinde olupdur bu tesânîf
Anun yümünden oldı hep telîf

lâklardır. 4. Ahlâk-ı Melâike: İlim, hikmet, akıl, hilim, takvâ, salih ameller gibi güzel sıfatlarla süslenmiş ahlâklardır.⁷

B. Ahlâkın Ele Alınışı ve Temellendirilmesi Problemi

Ahlâk kelimesi, Arapça, 'hulk' (veya 'huluk') kelimesinin çoğulu olup Türkçe'de tekil olarak kullanılmaktadır. Ahlâk anlamındaki hulk; din, tabiat, huy ve karakter anlamlarına gelmektedir. Latince 'moralis' kelimesinden türetilen İngilizce'deki 'moral' kelimesi ise, ahlâk kelimesinin karşılığı olup âdet, karakter, hâl ve hareket tarzı anlamlarına gelmektedir. Demek oluyor ki, ahlâk; huy, karakter, hâl ve hareket tarzını ifade etmektedir.⁸

Ahlâkla ilgili olarak burada görülen husus, ahlâkın insanın karakter yapısı, yapıp etmeleri ve davranışlarını düzenleyen genel kurallarla ilgili olduğudur. Bu anlamda İngilizce 'moral' karşılığı olan ahlâk, İngilizce 'ethics' karşılığı olan ahlâk felsefesinden büyük oranda farklılık arz etmektedir. Etik anlamındaki ahlâk, felsefenin bir kolu olan ahlâk felsefesini ifade etmektedir.⁹

Özetle belirtmek gerekirse ahlâk (moral anlamında); her açıdan hayatımızın içindedir. Ahlâk felsefesi (ethics/etik anlamında) ise, ahlâk denilen olay üzerinde düşünmek ve felsefe yapmaktır. Yani ahlâk hadisesi üzerinde felsefi olarak düşünmeye, ahlâk felsefesi denilmektedir. Ancak şurası açıkça vurgulanmalıdır ki, daha felsefe yokken var olan ahlâkı bulmuş olanlar, filozoflar da değildir. Demek oluyor ki, ahlâk ile sadece felsefe değil, ilim ve din de ilgilenmekte ve onu konu edinmektedir.¹⁰ Bu üç alanın ahlâkı konu edinişi ise kısaca şöyle zikredilebilir: İlim, ahlâkı tasvir edici (descriptive) bir tarzda ele alırken, din, ahlâka kural koyucu (normative) bir şekilde, felsefe ise hem kural koyucu hem de analitik yöntemle yaklaşmaktadır.¹¹

Aynı şekilde ahlâk konusu ele alındığında, ahlâkın ne ile temellendirildiği, kaynağını nereden aldığı ve hangi verilerden hareketle ortaya konduğu hususu önem kazanmaktadır.

Genel olarak, ahlâkın bir temele dayandırılmasından ya da ahlâkın temellendirilmesinden, ahlâki kural ve ilkelerin neye dayandırıldığına araştırılması anlaşılmaktadır. Bu hususta felsefe tarihinde,

⁷ Sivâsi, *Menâzilü'l-Ârifin*, vr. 14a., haz. Göztepe, s. 51, 52. Sivâsi'nin burada dile getirdiği ahlâk türleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sivâsi, *Menâzilü'l-Ârifin*, vr.14a-vr.17a., haz. Göztepe, s. 51-56.

⁸ Recep Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 1.

⁹ Kılıç, a.g.e., s. 2, 3.

¹⁰ Kılıç, a.g.e., s. 3; Heinz Heimsoeth, *Ahlâk Denen Bilmece*, çev. Nermi Uygur, İstanbul 1978, s. 14.

¹¹ Kılıç, a.g.e., s. 3, 4.

birçok farklı temellendirmeler yapılmıştır. En genel ve yaygın olarak yapılanı ise, din ve din dışı olmak üzere iki şekildedir. Din dışı temellendirmeler akıl, sezgi ya da duygu ile yapılanlardır. Akıl ile temellendirme yapanlar arasında Aristoteles ve Kant sayılabilir. Sezgi ile temellendirmeler yapanlar arasında G. E. Moore zikredilebilir. Duygu ile temellendirme yapanlar arasında ise Epikür, D. Hume ve J. S. Mill hatırlanabilir.¹²

Din ile temellenen ahlâk anlayışları ise, Allah'ın varlığı ve vahiy gerçeğinden hareket etmektedirler. Dolayısıyla din ile temellenen ahlâk teorileri, ahlâk prensiplerinin doğrulanmasında vahiy gibi sabit bir ölçüte sahiptir. Demek oluyor ki din ile temellenen ahlâk teorilerinde, ahlâk prensipleri aynı zamanda Allah'ın birer emri olmaktadır.¹³

Şu hâlde Sivâsî'nin ahlâk anlayışı ele alınırken öncelikli olarak onun ahlâkı ne ile ya da akıl, sezgi, duygu ve din gibi alanlardan hangisiyle temellendirdiğine ilişkin bir tahlil ve analiz anlamlı olacaktır.

Sivâsî'nin ele aldığı ve ilgilendiği ahlâk konuları yukarıda genel olarak ifade ettiğimiz ve çerçevesini çizdiğimiz şekilde özetlenebilir. Bunları detaylı bir şekilde ve Sivâsî'nin ayrıntılı izahlarıyla burada bir makalenin sınırları dâhilinde sunmak mümkün olmasa gerektir. Söz konusu muhtevaya göre Sivâsî'nin ahlâk anlayışını ele almak özel bir tez ya da kitap çalışmasını gerektirecek boyuttadır. Ancak bir makalenin sınırları içerisinde onun bazı ahlâki hususlara ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesini yeterli görmekteyiz. Burada onun nebevî ahlâk, ahlâkta iyi niyet, ihlâs ve iyi niyetle ilişkisi, riyâ, riyâ ve ihlâs ilişkisi, tevbe gibi bazı ahlâkî kavram ve konulara ilişkin düşünce ve görüşleri üzerinde yoğunlaşacağız.

Sivâsî, adı geçen iki eser dışındaki diğer eserlerinde de ahlâka konu olan bir çok hususa değinmektedir. Özellikle *Heşt-Bihişt* adlı eserinde ahlâka konu olan şu hususları ele almaktadır: Dört makam ki bunları Sivâsî âdil emirler, ilmi ile âmil âlimler, cömert zenginler ve fakirler diye isimlendirmektedir. Ayrıca o, her makamı iki ravzaya ayırmıştır. Onun bu dört makam ve iki ravza tasnifini şu şekilde ifade edebiliriz. I. Makam: Adalet'tir; bu makam içerisinde 1. Ravza: Adil insan olmanın her kul için gerektiği, 2. Ravza: Zulümden kaçınmak gerektiği. II. Makam: İlim'dir; bu makam içerisinde 1. Ravza: İlmin amacı ve insanı Allah'a yöneltmedeki rolü, 2. Ravza: Cehaletin doğuracağı kötü sonuçlardır. III. Makam: Cömertlik'tir; bu makam içerisindeki 1. Ravza: Zenginlerin cömert

¹² Kılıç, a.g.e., s. 14, 17, 32, 51, 52, 59, 64, 72.

¹³ Kılıç, a.g.e., s. 85, 144.

olmasının gerekliliği, 2. Ravza: Cimriliğin Allah katında makbul olmadığıdır. IV. Makam: Manevi Zenginlik'tir (Fakr ehlinin durumudur); bu makam içerisindeki 1. Ravza: Gerçek mânâda fakr duygusu manevi fakirlik olduğu; 2. Ravza: Günahsız salih kulların fakr hâlidir.¹⁴

Sivâsî, bu eserindeki ahlâkla alâkalı konuları, zaman zaman ayetler, hadisler ve hikâyelerle anlatmaya çalışmaktadır.

Özetle belirtmek gerekirse, Sivâsî'nin ahlâk anlayışına ilişkin olarak, burada, ahlâk anlayışı açısından dikkat çekici olabilecek ahlâkı temellendirme sorunu, iyi niyet/ihlâs, riyâ, tevbe ve nebevî ahlâk gibi bazı hususlar üzerinde durmaya çalışacağız. Onun çok geniş olarak üzerinde durduğu genel ahlâk prensiplerini ise bu şekildeki bir başlık altında özet olarak sunmaya çalışacağız. Her ne kadar Sivâsî'nin ahlak anlayışı bir makalenin sınırları ölçüsünde ele alınmış olsa da, esasen onun ahlâk anlayışı bir kitap çalışması olabilecek zenginlikte ve genişliktedir.

Sivâsî'nin genel olarak düşünceleri ve eserleri dikkate alındığında, onun ahlâkı din ile temellendirdiğini ifade etmek zor olmasa gerekir. Hatta daha özelde, Sivâsî'nin ahlâkı, İslâm dini ile temellendirdiğini ve İslâm dairesi içerisinde de sufi meşrep olması hasebiyle tasavvufi ahlâkla ahlâkı tezyin ettiğini söyleyebiliriz.¹⁵

1. İnanç/İman-Ahlâkı İlişkisi

Sivâsî'nin ahlâk anlayışında inanç ve ahlâk ilişkisine oldukça fazla önem verdiğini belirtebiliriz. Buna, Sivâsî'de, inanç ve ahlâk iç içedir demek mümkündür. Yani, inanç ya da iman kaçınılmaz olarak ahlâkı gerektirmektedir. Hatta ona göre, kalbinde iman nuru olan müminden ancak ahlâkî olgunluk sâdır olmalıdır.¹⁶ Kimi zaman bu, iman-ahlâk ya da ibadet-ahlâk ilişkisi tarzında formüle edilmektedir. Nitekim bu amaçla o, ibadeti insanı Allah'a yaklaştıran bir ameliye olarak görür.¹⁷ İnanç ve ibadette karşılık beklenmemelidir. İbadetler, korku ya da mükafât düşüncesi ile değil, kulluk bilinci ile yapılmalıdır.¹⁸ Yani ona göre, cennet isteği ya da cehennem korkusu ile değil Yaratana olan sevgi ve ahlâkî olgunluk bilinciyle ibadetler yapılmalıdır. Bu nedenle, Allah'ın her an görüp gö-

¹⁴ Bkz. Sivâsî, *Heşt-Bihşt*, haz. Nermin Buluz, Yüksek Lisans Tezi, C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 1997; Mutlu, a.g.e., Sivas 2005, s. 39-40.

¹⁵ Sivâsî'nin tüm eserleri dikkate alındığında bu tespiti yapmak zor değildir. Zira onun ahlâka dair görüşlerini ortaya koyarken zaman zaman buna işaret edeceğiz.

¹⁶ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 861-871. beyitler, s. 160 vd.

¹⁷ Sivâsî, *Mevlid*, s.191.

¹⁸ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 484. beyit vd. s. 130, 872. beyit vd, s. 161.

zettîğinin farkında olarak ihlâs ve muhabbetle hareket edilmelidir. Bu da ibadette, mânâ ile maddenin, ruh ile bedeninin bütünlüğü ve uyumu yerine getirilerek elde edilmelidir.¹⁹

Sivâsî, inanç ve ahlâkı yani iman, ibadet ve ahlâk ilişkisini, tevbe, zikir, ihlâs, sabır, rıza ve fakr gibi tasavvufî makamları aşmaya davet ederek anlatmaktadır. Bu makamlardan bazılarını inanç ahlâkı bağlamında onun nasıl ele aldığını kısa kısa ifade etmeye çalışalım.

a. İhlâsla Tevbe Etmek (İhlâs-Tevbe İlişkisi)

İslam ahlâkının temelini tevbe olarak gören Sivâsî, bilinçli ve şuurlu bir inanç için tevbe zarurî kabul eder. Çünkü tevbe edip arınmak suretiyle mânâ aynasına bakıldığında ancak görüntü alınabilir.²⁰ Kalbinde iman nuru olan mümin, ona göre, ihlâs ile tevbe ettiğinde tâ'ib ve tâ'hîr, mahzûl (mahzûn) iken muzaffer, mülevves iken mutahher olacaktır.²¹

İhlâs ile tevbe eden günahkâr bir kulun durumuna dair düşüncelerini Sivâsî hikâyemsi bir tarzda anlatmaya çalışır: Devesi ile yolculuk yapan birisi yolda uyuyarak devesini ve devesinin üzerindeki tüm eşyalarını kaybedecek olsa, bu durumda yolculuğa devam edemeyerek tekrar uyuyup uyandığında, devesinin kendi yanında

¹⁹ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 376-379. beyitler, s. 121-122.

Yöni mihrâba gavgâsında kalbi
Gönül dünyâyâ sevdâsında kalbi
Gönül dünyâyile 'iyyâke na'bud'
Dise oldem kime olur te'abbud

Ne hâlet var gönülde ne huşû
Ne secde var yirinde ne rukû.

²⁰ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1119. beyit, s. 181.

Çün ihlâsile tâ'ib ola bende
Güneh kalmaz gider cân u bedende
Anı kör eylemişdür hubb-ı şehvât
Ki sûret virmeye a'mâyâ mir'ât
Hidâyet irmeyince tâ'ib olmaz
Metâ'ı görmeyince râgib olmaz.

Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 930-931. beyitler, s. 166.

²¹ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 932, 934, 944. beyitler, s. 166, 167.

Kaçan mü'min kulun kalbinde imân
Ziyâ virüp temâmet olsa Rahşân
O nûrile ider ol kul tefekkür
Geçen ahvâlini ya'ni tezekkür
Görür isyânile olmuş mülevves
Olup a'zâ vü kalbi hep muhabbet
Mülevvesken olur adı mutahher
Olur mahzûliken ol dem muzaffer

Genel olarak buradaki düşüncelerini Sivâsî, Bakara 222. ayeti kerimesine dayanarak ifade etmektedir: 'Şunu iyi bilin ki Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever'.

olduğunu görmüş olsa buna çok sevinecektir. İnsan da (kul) efendisini terk eden bir köle gibi Allah'ı terk edip gitse, ömrünü heva ve hevesinin peşinde geçirse, daha sonra hidayete erip, pişman olsa, ağlayıp inleyerek tevbe ettiğini söylese, kaybettiği devesini bulan kişinin sevinci gibi Yüce Allah da kulunun bu tevbesinden memnun olur. Deve sahibinin deveye ihtiyacı olduğu için devesini tekrar bulduğunda sevinir, ama Allah kendisini terk eden ve yabancılaştıran kuluna ihtiyacı olmadığı halde onun tevbesinden memnun olur.²²

Ahlakta niyete ya da iyi niyete, başka bir deyişle ihlâsa dikkat çeken Sivâsî, tevbede niyetin, iyi niyetin yani ihlâsın tevbeyle eşlik etmesi gerektiğine işaret eder. Bu şekilde tevbe eden ve Hakk'a yönelen kişi, bunda sebat ettiği ve samimiyetini devam ettirdiği takdirde, isterse bin yıl küfür içinde bulunmuş olsa, ona hidayet ve rahmet kapıları açılacaktır.²³ Bu düşüncelerine örnek olarak Sivâsî, yüz yıl puta tapan çok yaşlı bir kişinin tevbesinin kabul edilme hikâyesini dile getirir.²⁴ Kısacası Sivâsî'ye göre, Allah, kapısına tevbe için gelen iyi niyetli, ihlâslı ve samimi kuluna rahmetini ve merhametini hiçbir zaman esirgemez.²⁵

Günahattan kurtulmanın yegâne yolu Sivâsî'ye göre, tevbedir. Tevbe ile günah arasındaki ilişkiyi o şöyle dile getirir: Günah zehir, tevbe panzehirdir; günah deniz tevbe ondaki kayıktır; günah yara, tevbe merhemdir; günah necaset, tevbe sabundur; günah karanlık, tevbe ışıktır; günah soğuk, tevbe ateştir (sıcaklıktır); günah keşf-i

²² Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 657, 958 vd. beyitler, s. 168, 169 vd.

Giderken badiye içre o miskin
Yükünde olsa anun her nesi var
Uyansa gafletinden olsa âgâh
Devesin zâyi' olmuş görse nâ-gâh

²³ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 992-993. beyitler, s. 171 vd.

Eger küfrile bin yıl 'abd-i güm-râh
Rücû' idüp be-âhir dise Allâh
Hidâyetten olur çün feth-i bâbı
Ana Lebbeyk ile gelür cevâbı

²⁴ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1011-1012. beyitler, s. 173.

Yaşamış yüz ağarmış saç sakalı
Şekâ-yı küfrile geçmiş bu sâli
Öninde bir sanem var pâre pâre
Kim andan yârelenmiş ol fikâre.

²⁵ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1042-1045. beyitler, s. 175.

Gel insâf eyle ey abd-i mükerrerem
Kimün var böyle bir Mevlâ-yı Ekrem
Ki bâbından ide bende ibâkı
Yine rızkın vire ol Rabb-i Bâkı
Yiyüp rızkın ide hizmet sivâyâ
Savurup hirmen-i ömrin hevâyâ
Ne vaktin gelse özrile kapuya
Kabûl ile sezâ eyler tapuya.

avret, tevbe perdedir; günah siyahlık, tevbe onu parlatan kalaydır. Kısacası ona göre panzehir varken zehirlenmenin anlamı yoktur.²⁶

Ayrıca, günahlarından tevbe eden kişi, tevbeden sonra iyi davranışlarda bulunmalı ve ahlâkını güzelleştirmeye çalışmalıdır.²⁷ Sivâsî'ye göre, tevbenin ihlâsla yapıldığını göstermek için günah işlenen uzvun bir daha bu hataya düşmesine mani olmak gereklidir. Söz gelişi göz harama yöneldi ise gözyaşı akıtmak, dil başkasına kötü söz söyledi ise konuşmayı azaltmak, haram yenmiş ise oruç tutmak suretiyle tevbedeki samimiyeti ve ihlâsı eylemle desteklemek gereklidir.²⁸

Dolayısıyla İslâm'da tevbenin önemine vurgu yapan Sivâsî, bunun sadece dilde değil, fiilde/amelde de gerçekleşmesi gerektiğini belirtir.

b. İyi Niyet-İhlâs İlişkisi

Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*'ın 2545. beyitinde ahlâk-ı hamidenin altıncı boyutu olan ihlâs ve iyi niyet konusunu işler. Bu bölümde "Ameller niyetlere göredir." hadis-i şerifi zikredilerek, niyet, amelin tohumuna benzetilir ve amelde, niyetin önemi vurgulanır. Ardından hâlis niyetle yapılan işlerin Allah katında makbul olacağı, hâlis niyetle edilen duâların karşılığını Allah'ın vereceği anlatılır.²⁹ Ondan sonra namazda sırasıyla nelere niyet edileceği sıralanır. Sonrasında ise dünya ve âhirete âit bir işte âhirete niyet ederek âhireti ön planda tutmanın önemi üzerinde durulur.³⁰ Sivâsî, bu bağlamda, herhangi bir ihtiyacın giderilmesini (def'i hacet) ibâdet niyetiyle gidermeyi tavsiye eder. Riyâ ile edilen secdenin ibâdet değil, dalâlet olacağını söyler ve ardından, yapılan işlerde niyetin önemini anlatan bir hikâye gelir.³¹ Hâsılı, ilim, amelin tohumuna benzetilerek ihlâsta ilmin önemi ve konuyla ilgili bir hikâye (41. hikâye) an-

²⁶ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1132-1142. beyitler, s. 181 vd.

Bu bir derdün ki bunca merhemi var

Anı def'itmeyenün akli mî var

Sabidür ol ya mecnûn yoksa sekrân

Ya mescûrdur ya mecbûr yoksa hayrân.

Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1143-1144. beyitler, s. 183.

²⁷ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1279-1280. beyitler, s. 194.

Dahî hem ide tebdil-i mecâlis

Ola salihlerle hoş-mecâlis

İde gaybet yirine zikr ü takdîs

Ki yol bulmaya dahî diyü telbis

²⁸ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, s. 195 vd; krş. Sivâsî, *Divan*, s. 151;

Sivâsî, *İbret-nüma*, vr. 47a ve 177a.

²⁹ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2571-2577. beyitler, s. 298, 299.

³⁰ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2578-2588. beyitler, s. 299, 300.

³¹ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2600-2609. beyitler, s. 301.

latılır. İhlâs kapısı açılınca meleklerin riyâ kapısını kapadıkları, bütün ihlâslı duâların ve dileklerin kabul olunduğu dile getirilir.³²

Görüldüğü üzere, *Mir'atü'l-Ahlâk* isimli eserinde Sivasî, 'ameller niyetlere göredir' hadis-i şerifinden hareketle ihlâsı, içerisinde başka maksat ve isteklerin olmadığı bir niyet olarak tarif eder.³³

Amellerinde/işlerinde muhlis/ihlâslı (iyi niyetli) olmayanların helâk olacağını belirten Sivasî'ye göre ihlâsın çerçevesinde döndüğü eksen iyi niyettir. Niyet ise amelin tohumu gibidir. Bir amelde maksûd ne ise, o amelden hâsıl olacak da ancak odur. Kişi niyetinde ne ekerse amelinde onu biçer.³⁴

'Niyetsiz ameldense, güzel niyet daha iyidir' fikir, düşünce ve felsefesini savunan Sivasî, yapılan işten pişman olmamak için, en başta, iyi niyetin olması ya da niyetin güzel tutulması gerektiğini belirtir. Bu hususu o, iki hikâye ile ya da örnekle anlatmaya çalışır. İlk hikâyede, insanların kıtlık çektiği bir zamanda yolda yürürken bir kum tepesi gören bir kişinin, 'keşke bu tepe kadar bana ait buğdayım olsaydı da, fakirlere hepsini hemen dağıtsaydım' niyetinden dolayı Cenab-ı Hakk tarafından o kişiye bir tepe buğday tasadduk etmiş gibi ecir ve mükafât vermesi konu edilmektedir. İkinci hikâyede ise, bir gazaya katılan kişinin niyetinde 'bu ne kadar yiğit ve kahraman bir ermiş' desinler düşüncesi bulunmasından dolayı Cenab-ı Hakk'ın katında makbul olmadığı söz konusu edilmektedir.³⁵ Dolayısıyla, iyi niyete ve riyâ ya da ikiyüzlülüğe dair iki hikâye ile Sivasî, çok basit de olsa yapılan her işin bu iki kategoriden birine dâhil olduğunu belirtir. Onun önerisi ise her amelde/işte ihlâslı ve iyi niyetli yani niyetin güzel ve hâlis olması büyük önem arz etmektedir.³⁶ Ayrıca ona göre, bir işte hem dünyaya hem de âhirete yönelik fayda söz konusu ise, âhirete dönük niyetin tercih edilmesi lazımdır. Bu hususa ilişkin bir hikâyesinde o, yeni ev yapan bir zâtın iki pencere yapmasındaki niyeti sorulduğunda, evin içine daha fazla ışık girerek aydınlık elde etmek olduğuna, orada bulunan bir büyük zâtın, bundan ziyâde ezan sesinin daha iyi işi-

³² Sivasî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2644-2759. beyitler. s. 304.

³³ Sivasî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, s. 302 vd. ; Mutlu, a.g.e., s. 87.

Budur ihlâs ki hiç olmaya agrâz
Ne cism ü cevher ne 'ayn ü agrâz.

Sivasî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2758. beyit, s. 313.

³⁴ Sivasî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, s. 296 vd.

Pes ihlâs olmasa bu cümle a'mâl
Nemeksüz aş gibidür itme ihmâl.

Tohum gibidürür a'mâle niyet
Ne dikersen anı virür arz-ı himmet

Sivasî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2549-2553. beyitler, s. 297.

³⁵ Sivasî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, s. 303 vd.

³⁶ Sivasî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, s. 303 vd.

tilmesi niyetinin daha öncelikli ve önemli olduğu kıssasını dile getirir.³⁷

Sivâsî, iyi niyetle yapılan amelin/işin mükafât bulacağına inanır. Yapılan amelde/işte yegâne gaye iyi niyet olursa, gerçek ihlâs hâsıl olacaktır.³⁸ İlim ile amel arasında kurduğu ilişkide ilmi amelin tohumu olarak gören Sivâsî, ihlâs ile amel arasında da benzer bir ilişkiyi söz konusu eder: Bitkilerin yeşermesi ve gürleşmesi için nasıl Nisan yağmurları faydalı ve önemli ise amel mahsulü için de ihlâs o şekilde önemli ve değerlidir.³⁹

Sivâsî bu hususta bir diğer önemli noktanın daha altını çizmektedir ki, o da yaptığı işlerinde iyi niyet ve Hakk'ın rızasını gözetmeyen kimsenin içi ile dışının bir olmayışı, amel ve niyetinin güzel olmayışıdır. Dolayısıyla böyle bir kimse velilik iddiasında bulunsa bile bu hasletleri, onun bu iddiasını geçersiz kılacaktır.⁴⁰

c. İyi niyet ve İkiyüzlülük (İhlâs ve Riyâ İlişkisi/zlığı)

Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*'ta 2776. beyitten itibaren 'riyâ' konusu- nu işlemeye başlar. Riyâyı şeytanın en önemli giriş yeri olarak nite- ler ve bunu misallerle anlatıp ibâdetle riyâ üzerinde durur. Riyânın her işte olabileceğini ve bunu da ancak ihlâslı kişilerin anlayabile- ceğini vurgular. Ardından riyânın tohumunun gaflet ve gıybet oldu- ğunu anlatır. Son olarak da Sivâsî, Hz. Ali'den rivâyetle riyâ ehlinin üç belirtisini hikâye eder.⁴¹

³⁷ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2589-2599. beyitler, s. 300-301.

Cevâbında didi ey pîr-i ahsen
Ziyâ için kodum tâ ola Rüşen
Ezân için gerekdi bunda niyet
Ki tâ fevt olmaya senden Cema'at

³⁸ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2614-2616. beyitler, s. 302.

Misâlâ 'ilme meşgûl olsa bir kes
Rizâ-yı Hakk'ı niyyet eylese pes
Hulûs ehli odur bu niyyetinde
Mu'ini ola Hazret himmetinde

Eger bu niyyete zamm itse âher
Ki halk içinde ola merd-i mefhar

³⁹ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2618, 2648. beyitler, s. 302 ve 305.

Bulunmadı bu niyyet içre ihlâs
Ki iki oldu bâ'is olmadı hâs
Ana ihlâs olupdur âb-ı nîsân
Anın sakyında sa'y it turma insân

⁴⁰ Sivâsî, *İrşâdü'l-Avâm*, s. 14.

Buyurmuşdur zira sultan-ı kâmil
Veli olmaz cihanda merd cahil.

⁴¹ Sivâsî, Hz. Ali'ye dayanarak riyâ ehlinin üç hasletini sayar: Riyâ ehlinin üç alâmeti vardır. Birincisi; o kişi halktan uzak olduğunda ibâdetinden zevk almaz. İbâdetlerinde gevşektir. İkincisi; o kişi övgü ve güzelliğle işittiğinde sevinir. Amelinden yine de gâfildir. Üçüncüsü; halktan yeterince ilgi görmezlerse onlarda ibâdetlere

2916. beyitten itibaren riyâ ateşe, ameller samana benzetilir. Sivâsî, 'Bir ateş parçası, bir harmanı nasıl yakarsa riyâ da güzel amelleri öylece yakar, bitirir.' der. Riyâ sele, ameller binaya; riyâ yele, ameller küle; riyâ toprağa, ameller insanın gözüne benzetilerek zerre kadar riyânın çokça güzel ameli bir çırpıda bitirilebileceği anlatılır. Riyânın ilacının ilim ve amel olduğu belirtilir. Riyâ konusu beş beyitlik münâcâtla 2973. beyitte sona erer.⁴²

Sivâsî'nin önemle üzerinde durduğu bir diğer konu ise iyi niyetle ikiyüzlülüğün ya da ihlâs ile riyânın bir birinin zıddı hususlar olmasıdır. Zira riyânın olduğu yerde ihlâstan yani ikiyüzlülüğün olduğu yerde iyi niyetten ya da niyetin güzelliğinden söz etmem mümkün değildir.⁴³

Hatırlanacağı üzere, Sivâsî iyi niyetin önemine o kadar dikkat çeker ki, herhangi bir ihtiyacın (iyi) niyetle giderilmesini (niyet ile def'i hacetin) ibadet, riyâ ile secdenin ise dâlâlet olacağını belirtir.⁴⁴

İhlâs ile riyânın bir arada bulunamayacağına inanan Sivâsî, ihlâsın mü'minlerin ayrılmaz vasfı olduğunu düşünür. Dolayısıyla o, ihlâs kapısı açılınca riyâ kapısı kapanır ve ihlâs ile yapılan dua ve ameller/işler kabul olunur der.⁴⁵

karşı bıkkınlık ve bezginlik başlar. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2776-2873. beyitler s. 315 vd; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 52.

⁴² Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2589-2599. beyitler, s. 325; bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 72, 73.

⁴³ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2589-2599. beyitler, s. 300-301.

Amel içinde ger niyet ola ferd

Budur ihlâs okut fehm iy merd

İki şey olsa ger fi'lünde bâ'is

Hulûs olma o dem vîrmez mevâris.

Anlara hûdur müdâm hilm u hayâ

Anlar ihlâs ehlidür bilmez riyâ. Sivâsî, *Mevlid*, s. 194.

Güneş olursa ihlâsun safâdan

Gidiser nûrı bir zerre riyâdan.

Gerekdür niyyetün Lillâh ü Fillâh

Yaraşmaz bunda gayrı kûh u ger gâh

Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, 2745-2746. beyitler, s. 312. Ayrıca bkz. 2731, 2764, 2842. beyitler.

⁴⁴ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2604-2609. beyitler, s. 301.

Ola bir niyyetün def'-i takâzâ

Ki sıklet gide hiffet bula a'zâ

Riyâyile eger itsen sücûdi

Hevâyile ya mescide ku'ûdi

İbâdet olmaz ol olur dalâlet

Ne iksir oldı anla hüsn-i niyyet.

⁴⁵ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2759-2760. beyitler, s. 313.

Kaçan ihlâs kapısı olsa meftuh

İrer ruhâniler râhat olur rûh

Riyâ bâbını sedd eyler melekler

Dua itsen kabl olur dilekler.

Riyâyı gizli şirk/şirk-i hafî olarak telakki eden Sivâsî, riyânın insanı aldatmada şeytanın en önemli silahı olduğunu belirtir.⁴⁶ Her işte riyânın olabileceğini düşünen Sivâsî, riyânın tohumunun gaflet ve gıybet, ilacının ise ilim ve amel olduğunu savunur.⁴⁷ Aynı zamanda bu hasletlerden olumlu olanlarıyla müzeyyen olmak, kâmil insanın ve Sivâsî'nin ifadesiyle 'âhîret ehlinin' vasıflarıdır. Onlar, yumuşak huylu, kibri olmayan alçakgönüllü, hilm ve hayâ sahibi ve riyâ bilmeyen ihlâs ehli kimselerdir.⁴⁸

Öyle anlaşılmaktadır ki Sivâsî'ye göre, ihlâs ile riyâ bir arada bulunamayacağı için riyânın olduğu yerde ihlâstan bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla ihlâs, içinde riyâ bulunmaksızın sadece Allah'ın rızası dikkate alınarak yapılan hâlis ameller ve iyi niyetlerdir. Kısacası ihlâs, içinde başka maksat ve gayelerin olmadığı iyi niyetlerdir.

2. Nebevî Ahlâk

Nebevî ahlâk konusu ele alınırken Sivâsî Hz. Peygamberin tarihî ve manevî şahsiyetini birlikte düşünmektedir. Onun manevî şahsiyeti olan özellikle Nûr-ı Muhammedî anlayışı da dikkate alınmalıdır.

'Odur meydân-ı irfân içre çâlâk

Düzülmüşdür anın çün hâkû ve eflâk'⁴⁹

diyen Sivâsî, Yüce Allah'ın bu âlemi Hz. Muhammed'in şânı ve ona olan muhabbetinden dolayı var edip nurlandırdığından bahsetmektedir.⁵⁰ Dolayısıyla nura kavuşan şeyler nurunu ondan almaktadırlar⁵¹ ve böylece yerin ve göğün varlığının sebebi de

⁴⁶ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2841, 2885. beyitler, s. 319, 323.

Riyâ itmek bilün şirk-i hafidür
Bu a'mâl içre semm-i muhtefidür
Ki ya'nî bu riyâ şirk-i hafidür
Kulüb-ı âdemide muhtefidür.

Riyâ şirk hafidür eyle a'raz

Yaraşmaz mü'min olanda bu igrâz. Bkz. Sivâsî, *İbret-nûmâ*, s. vr. 78b.

⁴⁷ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2924. beyit, s. 326.

İki şey 'iledür bunun ilâcı
Bulur 'ilm ü 'amelden imtizâcı.

⁴⁸ Sivâsî, *Mevlîd*, s. 193, 194.

Âhîret ehli yüzi yumuşak olur
Kibri bilmez gönli hem alçak olur
Anlara hûdur müdâm hilm u hayâ
Anlar ihlâs ehлідür bilmez riyâ.

⁴⁹ Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 59. beyit, s. 96.

⁵⁰ Sivâsî, *Divân*, s. 34.

Tâ nûr bula rûy-ı zemîn u mücîd-i âlem
Eflâk-i senün şânun için eyledi inşâ.

⁵¹ Sivâsî, *Divân*, s. 53.

odur.⁵² O halde Sivâsî'ye göre, Hz. Muhammed, Allah ve cennet yoluna kılavuzluk edenlerin en efdali ve en kâmilidir.⁵³ Öyleyse onun nurundan istifade etmek için ona ve onun yoluna tâbi olmak gereklidir.⁵⁴

Ahlâk konusunda Sivâsî, Peygamberimizin sünnetine uyup onun hayatını örnek almanın önemli olduğunu düşünür. Hem sözleriyle hem uygulamalarıyla Peygambere uymayı önerir. 'Şüphe yok ki sen ahlâkça en yüksek mertebedesin'⁵⁵ emri mucibince Sivâsî, en yüce ahlâkın ve örnek alınacak niteliğin nebevî ahlâk olduğunu dile getirir.⁵⁶ Bu, aynı zamanda, ona olan sevgiyi de ifade etmektedir. Peygambere olan sevgi kendisini, onun 'sünnet-i garrâsına' ittiba/uyma ile tezahür edecektir.⁵⁷

Sivâsî'nin düşüncesine göre, nebevî ahlâkın en önemli aşaması kendini öncelikli olarak peygambere uyma ve bunun sonucunda oluşacak olan sevgiyle kendini gösterecektir. Dolayısıyla ona göre, Peygamberin sünnetine uyanlar, edeple ve nebevî ahlâkla muttasıf kişiler, onun sünnetine uymayanlar ise edepten ve nebevî ahlâktan yoksun kimselerdir.⁵⁸ Bu hususta Sivâsî, Allah'tan habibinin yolunda gitmeyi ve ondan ayrılmamayı da niyaz etmektedir.⁵⁹ Kısacası o, Peygamberin ahlâkıyla ahlâklanmayı önerir ve önemser. Bu aynı zamanda onun tasavvufî ahlâkını da ifade etmektedir.

Sivâsî'ye göre tasavvufî ahlâk, Kur'an ve sünnet çerçevesinde olmalıdır.⁶⁰ Ona göre tasavvufî ahlâkın belli başlı bazı özelliklerini kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür: Şer'i şerifi bilmekle birlikte ilim ile âmil olmak;⁶¹ zühd, hilm, takva ve emanet sahibi olmak;⁶² cûd ve sehâ ehli olup cömertçe vermek;⁶³ güler yüzlü olup gazab, kin beslememek ve kaş çatmamak;⁶⁴ sabır ehli olmak, ken-

⁵² Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, s. 96 vd.

Elâ ey nûr-i âlem, emri lâhût

Mükevindir seninle halk-i nâsût. Sivâsî, *Divân*, s. 34.

⁵³ Sivâsî, *Menâzilü'l-Ârifin*, haz. Göztepe, s. 27.

⁵⁴ Sivâsî, *Mevlid*, s. 208.

⁵⁵ 'Ve inneke le'alâ hulukın azîm' (Kalem, 4).

⁵⁶ Recep Sivâsî, a.g.e., s. 55.

⁵⁷ Sivâsî, *Mevlid*, s. 114.

⁵⁸ Sivâsî, *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam*, s. 20.

⁵⁹ Sivâsî, *Divân*, s. 44.

Muradım Hak bu acz ile aceb hâlüm nice ola

Habîbüne giden yola bizi fazl it hidâyet vir.

⁶⁰ Sivâsî, *Gülşenâbâd* adlı eserinde genel olarak bu hususa işaret etmektedir.

⁶¹ Sivâsî, *İrşâdü'l-Avâm*, s. 14.

⁶² Sivâsî, *İrşâdü'l-Avâm*, s. 15, 22.

İlerü var idi bir merd-i kâmil

İşi takva idi ilmiyle âmil. s. 22.

⁶³ Sivâsî, *Mevlid*, s. 91.

⁶⁴ Sivâsî, *Mevlid*, s. 91; Sivâsî, *Menâzilü'l-Ârifin*, s. 43.

disine eza edilse bile düşmanlık beslememek;⁶⁵ özür dileyenin özrünü kabul etmek;⁶⁶ boş söz konuşmamak, ancak konuştuğunda hikmet ile konuşmak;⁶⁷ fakirlerin davetine icabet etmek ama daima yemeği az yemek;⁶⁸ hastaları ziyaret etmek, yetimleri ve miskinleri gözetmek;⁶⁹ isâr ehli olmak, yani başkasının ihtiyacını kendi ihtiyacına takdim etmek;⁷⁰ çok gülmemek, uykusu, yemesi, konuşması az, duası çok olmak ve sürekli abdestli bulunmak, vaktini iyi değerlendirmek, sükutu tercih etmek, günlük ezkar ve virdlere devam etmek, mümkün mertebe farz namazları cemaatle kılmak ve nafileleri devam ettirmek.⁷¹

Ayrıca Sivâsî'ye göre, ahlâkî olarak insanların şu hususlara da itina göstermesi gerekmektedir: Aldatmamak, vaadinden dönmemek,⁷² kanaat sahibi olmak, ölümü çokça tefekkür etmek, günahlarına sıkça tövbe etmek, cömert olmak, nefsinin hesaba çekmek ve ibadete dâim olmak, tevâzu', rızâ, ihlâs, şükür ve muhabbet ehli olmak, hırs, riyâ, tül-i emel, kibir, ucb, haset, şehvet, küfür, buhl (cimrilik) sahibi ve Hakk'a düşman olmamak;⁷³ incitici davranışlardan kaçınmak⁷⁴ ve hatta bu konuda insanlara ve hayvanlara zarar verici ve incitici olmamak.⁷⁵

İnsanların kalbini aynaya benzeten Sivâsî, hased, cimrilik, kibir, eziyet etmek, hile, mekir, hiyanet, riyâ, ucub, nifak, ğıll (iç bozukluğu/gizli düşmanlık) ve fîsk-ı fücûr gibi ahlâk-ı zemîmeler vb. vasıflar karanlık duman gibidir. İşte bu karanlık dumanlar gönül aynasını karartmakta ve dünyada ibadetin lezzetini ortadan kaldırmakta, âhirette ise Hakk'ın cemâlini görmemize perde olmaktadır.⁷⁶ Dolayısıyla ilâhî tecelliye mazhar olmak için kalbin safiyeti gereklidir. Ayna gibi olan kalb, kötü ahlâk ve günahlardan karar-

⁶⁵ Sivâsî, *Mevlîd*, s. 91.

⁶⁶ Sivâsî, *Mevlîd*, s. 91.

⁶⁷ Sivâsî, *Mevlîd*, s. 92.

⁶⁸ Sivâsî, *Mevlîd*, s. 92.

⁶⁹ Sivâsî, *Mevlîd*, s. 93.

⁷⁰ Sivâsî, *Mevlîd*, s. 93.

⁷¹ Bkz. Sivâsî, *Mevlîd*, s. 94, 95, 160-161; Sivâsî, *İrşâdû'l-Avâm*, s.28, 29.

⁷² Sivâsî, *Mevlîd*, s. 193, 195; Sivâsî, *Gülşenâbâd*, s. 53.

⁷³ Bkz. Sivâsî, *Mevlîd*, s. 191, 192; Ayrıca Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*'ın bablar ve fasıllarında bu hususlara detaylıca değinir.

⁷⁴ Sivâsî, *Gülşenâbâd*, s. 93.

⁷⁵ Sivâsî, *İbret-nümâ*, s. vr. 52a.

⁷⁶ Sivâsî, *Menâzilü'l-Ârifin*, vr. 10b-vr.11a.; Göztepe, a.g.e., s. 46.

Her kaçan bir nâ-sezâ fi'l olsa senden aşikâr

Çehre-i mir'at-ı dilde kona kadrince gubâr.

Bu bağlamda Sivâsî, 'Yüzler var ki, o gün tozlanmış, onları karanlıklar bürümüş (öylesine üzgün, öylesine dertli). İşte onlar kâfirler, Hak'tan sapanlardır' (Abese/40,43) ayetini de zikretmektedir.

ması söz konusu olduğunda ilâhî tecelliye mazhar olamaz.⁷⁷ Bu mânâya işaret olarak Server-i Kainat, 'kötülüğün peşinden iyiliği (hemen) yap ki, onu yok etsin' buyurarak, kanaat, haya, sabr, kerem, marifet, ilim, akıl, hikmet ve benzeri güzellik ve iyiliklerin nebevî ahlâktan olduğuna işaret etmektedir.⁷⁸

Sivâsî'nin tasavvufî ya da sufi ahlâkın birer unsuru olarak zikrettiği hususlar aynı zamanda nebevî ahlâkın bir benzeridir. Dolayısıyla böyle bir ahlâk nebevî ahlâkla ahlâklanmak demektir. Ahlâkta ise pratik olarak amaç, ahlâkı Kur'an ahlâkı olan peygamberî ya da nebevî ahlâkı edinmektir.⁷⁹

Nebevî ahlâka ve terbiyeye ait önemli nasihatleri Sivâsî, Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn/'Dört Halifenin Menkıbeleri' isimli eserlerinde de dile getirmektedir. Söz gelişi burada Peygamber Efendimiz, Hz. Ali ile yaptığı bir konuşmasında insanların en hayırlısının/iyisinin herkese faydası/menfaati olan kimse, insanların en hayırsız/kötü olanının da kinli, gammaz ve kötü niyetli olan kimse olduğunu belirtir. Bu konuşma yukarıda da zikredilen birçok ahlâkı davranışı içine alacak şekilde devam etmektedir.⁸⁰

Nebevî ahlâkı elde etmede marifet (ilim) ve irfan sahibi olmayı da önemseyen Sivâsî, her ikisinin yolunun da ilimden geçtiğini belirtir. İlim ise tek başına amaç değil, hakikate ulaşmak için bir araçtır. İşte bu amacı gerçekleştirmede peygamberin manevî terbiyesine ihtiyaç vardır.⁸¹

Aksiyoner bir kişiliği de olan Sivâsî'yi, nebevî ahlâkı kendi yaşamında içselleştirmiş ve öncelikle kendisinde bunu gerçekleştirme çabasında olmuş biri olarak nitelenmek yanlış olmayacaktır. Nitekim onun bu hâlini, halifesi olarak bilinen ve aynı zamanda hem yeğeni hem de damadı olan Recep Sivâsî şöyle ifade etmektedir: 'Kâl ve hâl ehli ve bütün millet ve mezhep ve cidal erbâbı kendisini severdi. Mütevazı, alçak gönüllü, iyi huylu, güleç yüzlü, cömert tabiatlı, her hâl ve tavrı makbul, gidiş ve tarikâtı mübârek ve uğurlu idi. Vaaz ve nasihatlarında hakâik-i İlahiye'yi keşf ve tefsir eder, fasih, belîğ konuşur, duyulmamış temsil ve teşbihler irad eylerdi. Taşa

⁷⁷ Sivâsî, *Divan*, s. 104.

⁷⁸ Sivâsî, *Menâzilü'l-Ârifin*, haz. Göztepe, s. 4. Burada da Sivâsî, 'yüzler vardır ki; o gün, ışıl ışıl parlar, Rabbine bakar' (Kıyamet/22,23) ayetine dayanır.

⁷⁹ Bkz. Sivâsî, *İrşâdü'l-Avâm*, s. 15-17.

⁸⁰ Sivâsî, *Menâkıb-ı Çehar Yâr-ı Güzîn: Dört Büyük Halifeden Menkıbeler*, Sad. Hüseyin Erdoğan, Pırlanta yay. İst. 1980, 31. Menkıbe, s. 247 vd.

⁸¹ Sivâsî, *Divan*, s. 34.

Açıldı marifet verdi bu dil bustânı içinde
Hakâyık bülbülü ötdi irişdi lutf-ı yezdâni. s. 130.

kâr edecek kadar tesirli ve tatlı sözlerinden avâm da havâs da faydalanırdı'.⁸²

3. Sosyal Ahlâk

Sivâsî'nin ahlak anlayışında önemli noktalardan birisinin de sosyal ahlak konusu olduğunu düşünmekteyiz. Ona göre sosyal ahlak ilkelerinin başında ise adalet mefhumu yer almaktadır.

Sivâsî'ye göre adalet önemli bir sosyal ahlâk ilkesidir. O, adaleli olmayı öncelikli olarak devlet yöneticileri ve özellikle devlet başkanında zaruri görür. Böyle bir devlet başkanına, yani âdil yöneticiye itaat etmek ve yardımcı olmak gereklidir.⁸³ Ona göre idarecilerin şu hasletlere sahip olması kaçınılmazdır: Adalet, maârif/bilgi, sehâvet/cömertlik ve şecaat. Ancak Sivâsî'ye göre bu dört hasletin vazgeçilmezi adalettir.⁸⁴ Şu hâlde, Sivâsî'nin ahlâk anlayışına göre, idareciler adaletten ayrılarak verdikleri tüm kararlardan ve bunun sonucu oluşan bütün etkilerden sorumludurlar ve bunlardan mes'ul olacaklardır.⁸⁵ Bu nedenle o, idareciler/yöneticiler için adalet, şefkat ve emanet sahibi olmaları yanında hataya ve yanlış meyletmemeleri hususunda daima dua etmek gerektiğini belirtir.⁸⁶

Diğer taraftan, Sivâsî, sosyal ahlâkın bir sonucu olarak toplumsal/sosyal huzur ya da dünya huzuru/saadeti için şu hususları lüzumlu görür: 1. Devlet başkanının adil olması, 2. ilmi ile âmil ulemânın bulunması, 3. özellikle zengin insanların cömert olması ve 4. sâlih insanlara hürmet edilmesi. Bu dört temel ilke ona göre toplumsal huzur için kaçınılmaz şartlardır. Bunlar var olduğu takdirde toplumda huzur ve düzen aksi takdirde harp ve bozgun vakî olacaktır.⁸⁷ Ayrıca Sivâsî, devlet başkanının din, ilim, güvenlik ve silah ehline gerekli önemi verip onları gözetmesi ve onlara müşfik ve merhametli olması gerektiğini savunur.⁸⁸

⁸² Recep Sivâsî, *Necmü'l-Hüda (Hidâyet Yıldızı Şems-ed-din-i Sivâsî Hazretlerinin Menkıbeleri)*, Ter. Hüseyin Şemsi Güneren, Haz. M. Fatih Güneren, Seçil Ofset, İstanbul 1998, s. 4. Ayrıca 'Nebevî Ahlak' konusunda daha geniş bilgi için bkz. Enbiya Yıldırım, *Din-Ahlak Ekseninde Hz. Muhammed*, Rağbet yay. İst. 2007, s. 117-238.

⁸³ Sivâsî, *İbret-nümâ*, vr. 12a-14a.

⁸⁴ Şemseddin Sivâsî, *İbret-nümâ*, vr. 12b-13b.

⁸⁵ Şemseddin Sivâsî, *Heşt-Bihîşt*, vr. 14b-15b.

⁸⁶ Şemseddin Sivâsî, *İbret-nümâ*, vr. 195/b.

İlâhî ehl-i hükmüne adâlet
Müyesser eyle hem şefkat emanet
Onları sakla zeğl ile zeelden
Hata vü meyl bâtila halelden

⁸⁷ Şemseddin Sivâsî, *Heşt-Bihîşt*, vr. 7/b.

⁸⁸ Şemseddin Sivâsî, *İbret-nümâ*, vr. 16a.

Diyanet ehline virgil kazayı
Ki süre şer'ile ol muktezâyı

Sivâsî, yönetenle yönetilen arasındaki ilişkinin içsel olduğunu belirterek,⁸⁹ insanlar nasıl iseler öyle yönetileceklerini vurgulamayı da ihmal etmez.⁹⁰

Şimdi de Sivâsî'nin *Mir'atü'l-Ahlâk*'ta özellikle ana başlıklarıyla ele aldığı ve incelediği ahlâk-ı hamide ve ahlâk-ı zemime kapılarını genel olarak ayrı ayrı görmeye çalışacağız.

4. Ahlâk-ı Hamide Kapıları

Ahlâk-ı hamideyi yani övülen ahlaki vasıfları Sivâsî dokuz başlık altında ele alır ve onları ayrı ayrı izah eder. Bunlar aynı zamanda kötü ahlâkî vasıflar olan ahlâk-ı zemimelerin de müspet hâlidir. Biz de onun dile getirdiği güzel ahlâkî vasıfları kısaca görmeye çalışalım.

a. Kanaat: Sivâsî, kanâatte şikâyetin olmadığını, kula her türlü iyilik ve kötülüğün Allah'tan geldiğini, kulun buna rızâ göstermesi gerektiğini anlatır.⁹¹ Ayrıca Sivâsî, kanâatin zıddının hırs olduğunu, Hz. İsâ'nın kanâatle göğe çıktığını, Kârûn'un hırs ile yere battığını, Sa'lebe'nin hırs ile aldandığını anlatır.⁹²

Ayrıca Sivâsî, Hz. Âişe'nin kanâatini anlatan bir hikâye dile getirir. 'Takrîb' başlığı altında ise Peygamber Efendimizin kanâati ve Hz. Âişe ile Peygamber Efendimiz arasında geçen kanâatle ilgili bir hadis hikâye edilir.⁹³

b. Tövbe (Tövbe): İhlâs-tevbe ilişkisinde zikredilenlerden biraz farklı ve biraz da onlara ilave olarak bu konuda Sivâsî, Allah'ın, kendisini terk ettiği halde kullarına rızık verdiğini, pişmanlıkla kapısına gelenleri kabul ettiğini belirtir. Bu konuda bir hikâye ile harâmî olan Fudayl İbni İyâd'ın tövbesinin kabul edilişi anlatılır. Devamındaki nefis, bir köpeğe benzetilir. Ona istekleri verildiğinde semirip kudurarak sahibine âsî olacağı anlatılır. Daha sonra her suçun bir tövbesi olduğu, ilmin amelden önce geldiği, insanın önce günahını bilmesi; meselâ şarap içen bir kişinin kalp ile pişman olup dil ile istiğfar etmesi; namaz kılmayanın yine kalp ile pişman olup dil ile

Ulûm ehline virilsün medâris
Okunsun ilm-i nâfi' der-mecâlis

Salâh ehlini mer'î tut tapunda
Silâh ehlini hoş-hal it kapunda

⁸⁹ Şemseddin Sivâsî, *Heşt-Bihîşt*, vr. 18a.-18b.

⁹⁰ Şemseddin Sivâsî, *Heşt-Bihîşt*, vr. 19a.

⁹¹ Kanâat kapısı olduğca meftûh

Kapanur hırs kapısı şâd olur rûh

⁹² Kanâatle semâya agdi İsâ

Salup Kârûn'ı yire hırs-ı dünyâ

⁹³ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 725-821. beyitler, s. 151, 156; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 64, 65.

istiğfâr etmesi ve edâ etmediği namazlarının kazâsını kılması gerektiği ve tövbede pişmanlığın esas olduğu anlatılır.⁹⁴

Küçük günahların önemsenmesi ve başkalarına anlatılmamasının gerekliliğini dile getiren Sivâsî; önemsenmeyen küçük günahların büyük günah olacağını vurgular. İşlediği günahtan pişman olup onu gizleyenin affedileceğini belirttikten sonra, âlimlerin saklamayıp avâma gösterdikleri günahlarının da avâma sû-i misâl (kötü örnek) olduğundan büyük günah olacağını ısrarla vurgular. Bu günahlara, âlimlerin ipekli giysiler giyinmelerini, satranç oynamalarını örnek olarak verir. Bu konuları açıklarken Sivâsî, iki büyük âlime dayanır: İmâm Gazâlî ve İmâm-ı A'zâm.⁹⁵

Kabul olunacak tövbenin nitelikleri üzerinde de duran Sivâsî, tövbe edenin gözünde yaş, kalbinde pişmanlık ve gamın eksik olmasını, günahını devamlı hatırlayıp Allah'a yalvararak âsileri tehdit eden âyetleri hatırandan çıkarmamasını, şehvet lezzetinin dimağdan atılmasını, günah hatıra geldikçe ondan nefret etmenin gerekliliğini vurgular.⁹⁶ Tövbenin bir şartının da eski kötü davranışları tamamen bırakıp iyi davranış ve ahlâkla bezenmek olduğunu anlatan Sivâsî, günahlarından pişman bir kalp ve dil istiğfârı ile Allah'ı râzı ettiği takdirde kulun günahlarının affolunacağını düşünür.⁹⁷

c. Tevâzu': Sivâsî, tevâzu'da Allah'a bağlılığı birinci şart olarak öne sürer. O, burada, devamlı cemâatle namaz kılan Hilâl adlı bir kölenin hastalanmasıyla, Peygamber Efendimizin onu köle olmasına bakmadan ziyaret etmesini; hem tevazuların en güzeli hem de Efendimizin tevâzuuna güzel bir örnek olarak anlatır. Ardından o, Hz. Yûsuf'un kardeşleri tarafından satılmasını, güzelliğiyle naz etmesine; Mısır'a sultan olmasını da o hatadan vazgeçmesine bağlar. Hz. Mûsâ'nın, 'Kardeşim Hârûn'un dili, benimkinden daha düzgündür. Onu da beni doğrulayan bir yardımcı olarak benimle birlikte gönder...'⁹⁸ şeklinde geçen sözlerindeki tevâzudan dolayı Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musâ'yı kendisine 'Kelîm' olarak seçtiğini ifade eder.

⁹⁴ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 922-1038. beyitler, s. 165, 175; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 65, 66.

⁹⁵ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1217-1231. beyitler, s. 189-190; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 66 vd.

⁹⁶ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1268. beyit, s.194; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 67.

Gönülde oldugınca hubb-ı şehvât
Kabül olmaz didiler tevbe heyhât

⁹⁷ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1232-1301. beyitler, s. 190-196; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 67.

⁹⁸ Kasas, 34.

Dolayısıyla o, 'Nefsi ne kadar hakir görürsen o kadar vakarlı olursun' diyerek bu konudaki düşüncesini açıkça ortaya koyar.⁹⁹

d. Rıza: Ahlâk-ı hamîdeden 'rızâ' konusunu işleyen Sivâsî; rızâyı, kulun kendi isteklerini bırakarak tamamen Allah'ın rızâsını istemesi olarak tarif eder.¹⁰⁰ Ardından o, mutasavvıfların rızâ sınıflandırmasını dile getirir. Mutasavvıflara göre rızâyı üçe ayırır: Birincisi, avâmın rızâsı; ikincisi müridlerin rızâsı, üçüncü olarak da evlîyânın rızâsı.¹⁰¹

e. İhlâs: Daha önce 'iyi niyet ve ihlâs ilişkisi' bahsinde bu konuya yeterince açıklık getirilmişti. Hatırlanacağı üzere, bu konuda Sivâsî, ahlâk-ı hamîdeden ihlâsı anlatırken 'Ameller niyetlere göredir' hadis-i şerifini zikrederek; niyetin, amelin tohumuna benzediğini ve amelde, niyetin önemli olduğuna vurgu yapmaktaydı. Akabinde hâlis niyetle yapılan işlerin Allah katında makbul olacağını, hâlis niyetle edilen duâların karşılığını Allah'ın vereceği anlatılmaktaydı. Dünya ve âhirete âit bir işte âhirete niyet ederek âhireti ön planda tutmanın gerekliliğini tavsiye eden Sivâsî, herhangi bir ihtiyacın bile ibâdet niyetiyle giderilmesi gerektiğini salık vermekteydi. Riyâ ile edilen secdenin ibâdet değil, dalâlet olacağını söyler ve ardından, yapılan işlerde niyetin önemini anlatırdı. Niyet gibi ilim de amelin tohumuna benzetilerek, ihlâsta ilmin önemi ve ihlâs kapısı açılınca meleklerin riyâ kapısını kapadıkları, bütün ihlâslı duâların ve dileklerin kabul olunduğu dile getirilmektedir.¹⁰²

f. Şükür: Sivâsî, bu başlık altında ahlâk-ı hamîdenin kapılarından olan 'şükür' konusunu işlemeye başlar. Burada insanlara bunca nimetleri verenin Allah, zâhirdekilerin birer vasıta olduğu vurgulanır. Ardından köpeğin bile kendisine kemik atana kuyruk salladığı, insan olanın köpeğe denk olmaması ve nimeti veren Allah'a köpektен daha fazla şükretmesi gerektiği anlatılır; nimetlerin Allah'a yaklaşma vesilesi olarak görülmesi vurgulanır. Sivâsî, haramları da

⁹⁹ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1353-1409-1663. beyitler, s. 200-205-226.

Ne denlü eylerisen nefsi tahkîr
Bulasın rûz-ı ferdâ anca tevķîr (1485.beyit, s. 211); ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 68.

¹⁰⁰ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2062. beyit, s. 258.

Rızâ oldur ki kul kendü rızâsın
Çıkarup gözleye emr-i Hudâ'sın.

¹⁰¹ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2057-2265. beyitler, s. 258-275; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 70.

¹⁰² Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2545-2775. beyitler, s. 296-314; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 71, 72.

bal içindeki zehre benzetir. Câhili şehvetinin kör ettiğini, zehir içindeki küçücük dânenin ona nimet gibi göründüğünü söyler.¹⁰³

Sivâsî, şükürü kusurlu kılan iki sebep üzerinde durur. Bunlardan birincisinin cehâlet olduğunu, cehâletin de nimetin kadrini anlamayı engellediğini vurgular. Ana rahminden ölümüne kadar insanın geçirdiği safhalar anlatılarak Allah'ın insana verdiği nimetler sıralanır. İkinci sebep; insanın, Allah'ın vermiş olduğu organları Allah yolunda kullanmaması, hayâtın asıl gayesinden gâfil olmasıdır. Bunu da Sivâsî, ölümü ibretle hatırlayarak gidermenin mümkün olduğunu belirtir. Nimete şükürün olgun bir şükür sayılmadığını düşünen Sivâsî, köpeklerin de nimete şükrettiğini, asıl şükürün belâya uğradığında onu hoş karşılayıp şükretmek olduğunu vurgular. Peygamber Efendimizin 'Bu dünyada çekilen eziyet ve sıkıntılar, kıyamette müminlerin günahlarına kefaret olacaktır' hadisini dikkate alarak, belâya katlanmanın gerekliliğini anlatır.¹⁰⁴

g. Cömertlik: Ahlâk-ı hamîdenin diğer bir kapısı olan 'cûd u sehâ'' (cömertlik) konusunu Sivâsî, cömertleri üçe ayırarak inceler: Birincisi, zekâtını tam hesap edip ne eksik ne fazla verenler, yanına fakir biri gelse bile fazlasını vermeyenler. İkincisi, üzerine farz olan zekâtını verdikten sonra fırsat buldukça fazlasını verenler. Üçüncüsü; bu, cömertliğin en yüksek derecesidir. Allah yolunda bütün malını vererek hiç üzülmeyip bundan mutluluk duyanlar. Sivâsî, bunu, siddiklar makamı olarak değerlendirir. Ardından cömertlikte riyânın olmaması gerektiği vurgulanır, cömertlik ve güzel ahlâk övülür; cimrilik ve kötü ahlâk yerilir.¹⁰⁵

h. Muhabbet: Sivâsî, ahlâk-ı hamîdenin bir başka kapısı olarak 'muhabbet' konusunu ele alır. Muhabbetin tarifi ve önemi benzetmelerle ve örneklerle anlatılır. 'Misâl-i Âhir' başlığıyla çocuğun ana, daha sonra baba, daha sonra da Allah sevgisini keşfetmesi veciz ifadelerle dile getirilir. 'Fî Alâmeti'l-Muhabbe' başlığıyla da muhabbetin alâmetleri incelenir. Muhabbetin sır olmasına rağmen, sararmış yüz ve gözyaşının onu açığa çıkardığı, gönlünde muhabbet olan kuldân ibâdetteki zorluk ve üşenmenin kalktığı anlatılır. Sivâsî, 'Muhabbet ehli, gözü yaşlı, kalbi mahzun, görünüşü perişan, sözü ölçülü olur.'¹⁰⁶ diyerek bu hususu veciz bir tarzda özetler.

¹⁰³ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2974-3087. beyitler, s. 330-339; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 73, 74.

¹⁰⁴ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 3088-3325. beyitler, s. 339-349; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 73.

¹⁰⁵ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 3342-3515. beyitler, s. 359-372; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 74, 75.

¹⁰⁶ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 3643-4038. beyitler, s. 383-415; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 75.

1. Nefs Muhasebesi: Sivâsî, son olarak ahlâk-ı hamîdeden olmak üzere 'nefs muhâsebesi'ni işler. Burada her şeyden hesâba çekileceğimiz vurgulanır. O, insana verilen ömrü bir hazîneye benzeterek ömrün iyi değerlendirilmesini ve insana verilen organların hep kendisine tâbi olduğundan dolayı onları Allah yolunda kullanmasının gerekliliğini öğütler.¹⁰⁷

5. Ahlâk-ı Zemime Kapıları

Ahlâk-ı zemimeyi yani yerilen ahlâkî vasıfları da Sivâsî dokuz başlık altında ele alır ve onları ayrı ayrı izah etmeye çalışır. Onun söz konusu ettiği kötü ahlâkî kapılar ve vasıflar ise kısaca tek tek ele alınacaktır.

a. Tûl-i Emel: Sivâsî, uzun emelin sebebinin dünya sevgisi ile cehâlet olduğunu, bu hastalıktan kurtulmak için de dünyanın geçiciliğini ve ölümü unutmamak gerektiğini vurgular. Daha sonra 'Hikâyet-i Lâtife' başlığı altında Hz. İsâ'nın otlakta şen şakrak gezen kuzuya ölümü hatırlatmasıyla, kuzunun bundan ibret alıp kederlenmesi, bu konuya örnek verilerek ölümden ibret almanın gerekliliği ve dünya hayatının tatlı görünen bir tuzak olduğu anlatılır.¹⁰⁸

b. Hırs: Sivâsî, gönülde dünya sevgisi hâsıl olunca kanâatin kalkıp yerini hırsın alacağını, hırsın da takvâyı bozacağını; hırs kapısı sonuna kadar açılınca küfre büyük bir yolun açılacağını, bunun da çâresinin dünya sevgisinin bırakılıp daima nefsi kontrol altında tutmak olduğunu; ayrıca bunun, müminin büyük cihâd olduğunu anlatmaya çalışır. O, hırs ile mücadeleyi bir savaşa benzeterek 'Su uyur düşman uyumaz.' misali her zaman savaşa hazır olarak tevhid kılıcı belinde, ihlâs yayı elinde, çalışma mızrağını sağlam tutarak beklemek gerektiğini anlatır.¹⁰⁹

Sivâsî, insanın hırs ile mücadele için, Allah'ın Aziz ismini diline hançer, Hafiz ismini başına miğfer yaparak vesvese okuna hedef olduğunda sabır kalkanıyla kendini savunmasını; şevk atına binip ağız kulesinden alev topları atmasını önerir. Düşmana karşı bu savaşı ihlâsla yapana, hidâyet veren Allah'ın, kişinin yolunu açacağını; böylece İslâm'ın hükümlerinin kişiye hâkim olacağını ve yüce bir makâma erişeceğini belirtir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 4102-4471. beyitler, s. 420-452; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 76.

¹⁰⁸ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 623-724. beyitler, s. 141-149; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 64.

¹⁰⁹ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 822-921. beyitler, s. 157-165 ; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 65.

¹¹⁰ Bkz. Sivâsî, a.g.y.; Aldanmaz, a.g.y.

c. **Şehvete Müptela Olmak:** 'Nefsin neyi isterse, şehvet odur.' diye şehveti tarif eden Sivâsî, şehvetin kaynağının mide olduğunu anlatmaya gayret eder. Bütün azâların mideyle beslendiğini vurgulayarak mide çok doldurulursa onda cinsel arzuların hâsıl olacağını, mal mülk olmazsa midenin çok doldurulamayacağını; böylece insanı mal hırsının bürüyeceğini; hırsın husûmetin, husûmetten hasedin ve bir sürü belânın hâsıl olacağını anlatır. Sivâsî, şehvetin ilacının da nefsi öldürmek ve nefsi ayakta tutacak kadar yemek şartıyla, açlık olduğunu belirtir.¹¹¹

d. **Kibir:** Sivâsî; kibri kendini beğenmek, ululanmak, kimseyi beğenmemek; her hareketinin, sözünün kendine sevimli gelmesi, herkesten hürmet beklemek, herkese hakaretle bakmak olarak ifade eder. Ayrıca o; Kureyşlilerin, Peygamber Efendimize uymalarını, kibirli olmalarına bağlar.¹¹²

'Beyân-ı Esbâbi'l-Kibr' başlığı altında Sivâsî, kibrin sebeblerini açıklar. Birincisi âlimin kibridir. İkincisi; sûfî ve âbidlerin, derviş ve zâhidlerin kibri. Sivâsî, konuyla ilgili olarak Allah katında asıl üstünlüğün takvâ ile olduğunu vurgular.¹¹³ Kibrin dördüncü sebebinin kendini üstün, başkalarını küçük görmek olduğunu belirtirken Sivâsî; kibrin beşinci sebebinin mal ile övünmek olduğunu anlatır. Ardından Sivâsî, kibrin ilacının ilim ve amel olduğunu söyler.¹¹⁴

e. **Hased:** Evsâf-ı zemîmenin beşincisi olan 'hased' konusunu ele alan Sivâsî, 'Beyân-ü Hakîkati'l-Hased' başlığı altında hasedi örneklerle açıklamaya çalışır. O, hasedin kalpte bir hastalık, çâresinin de rızâ olduğunu; hased edenin zararının yine kendisine döneceğini belirtir. Akabinde o, hased edenin yine kendisine zarar verdiği bahsederek, kimin gönlünde hased ateşi varsa şeytanın ona külhancı olduğunu, o kişinin kalbini vesveseyle islendirip paslandırdığını ve bu kişinin kendini kendi elleriyle ateşe attığını vurgular.¹¹⁵

¹¹¹ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1318-1352. beyitler, s. 197-200; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 68.

¹¹² Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1664-1724. beyitler, s. 226-231; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 69.

¹¹³ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1894-1895. beyitler, s. 244.

Ki akun kara üzre fazlı yokdur
Bu söz mü'min olan kişiye çokdur
Kişinün kişiden fark u temizi
Hemîn takvâ iledür anla remzi

¹¹⁴ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 1762-1984. beyitler, s. 234-252; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 69, 70.

İlacı iki şeydendür mürekkeb
Ki ilmile ameldendür müretteb

¹¹⁵ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2266-2479. beyitler, s. 275-291; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 70, 71.

'İlâcü'l-Hased' bölümünde Sivâsî, hasedin ilacının ilim ve amel olduğunu anlatır. 'İlâc-ı İlm' bölümünde hased edenin iki dünyada da hüsranda olduğunu vurgulayan Sivâsî, bunu bilerek hased edenin de nefsine zulmettiğini zikreder. 'İlâc-ı Amel' bölümünde kibir, kin, nefret, kendini beğenme, makam ve mevki sevgisi Sivâsî tarafından hasedin sebepleri arasında sayılır. O, hasedden kurtulmak için insanın bunları kalbinden çıkarması gerektiğini vurgular.¹¹⁶

f. Riyâ: Bu konuya ilişkin daha önce ifade edilenler hatırlanacağı üzere, riyânın şeytanın en önemli giriş yeri olduğunu misallerle anlatan Sivâsî, ibâdetle riyâ üzerinde durmaktadır. O, riyânın her işte olabileceğini ve bunu da ancak ihlâslı kişilerin anlayabileceğini vurgular. Ardından riyânın tohumunun gaflet ve gıybet olduğunu belirtir. Riyâyı ateşe, amelleri samana benzetir. Sivâsî; 'Bir ateş parçası, bir harmanı nasıl yakarsa riyâ da güzel amelleri öylece yakar, bitirir.' der. Riyâ sele, ameller binaya; riyâ yele, ameller küle; riyâ toprağa, ameller insanın gözüne benzetilerek zerre kadar riyânın çokça güzel ameli bir çırpıda bitirilebileceği anlatılmaya çalışılır. Riyânın ilacının ise, ilim ve amel olduğu belirtilir.¹¹⁷

g. Küfr: Evsâf-ı zemîmenin bir kapısı olarak 'küfr' konusu işlenmeye başlanır. Küfr, Allah'ın nimetlerini bilmemek, Allah'a itâat etmemek, Allah nimetlerini verdikçe bunları isyâna sarf etmek olarak tarif edilir. Buna, sahibinin elinden ekmek yiyen köpeğin sahibine saldırması, örnek olarak verilir.¹¹⁸

h. Cimrilik: Sivâsî, evsâf-ı zemîmenin diğer bir kapısı olarak 'cimrilik' konusunu incelemeye çalışır. Burada dünyada cömert olmayanlar, yemişsiz ağaca benzetilerek cimriliğin kötülüğü vurgulanır. Bu dünyadan cimri olarak gidenlerin kıyametteki hâllerini düşünmemizi, cimriliğin giderilmesi için gerekli görür. Ayrıca nasıl cömert olunacağı, sadakaya niyet edildiğinde hemen verilmesinin gerekliliği de anlatılır.¹¹⁹

i. Allah Düşmanlığı: Evsâf-ı zemîmenin son kapısı ve ahlâki bir zafiyet olarak Sivâsî, 'Allah düşmanlığı' konusunu ele alır. O, Allah düşmanlığının alâmetlerini şu şekilde dile getirir: Birincisi; ibâdetin ağır gelmesi, Allah'ın emirlerine uymamak, kalbin dünya

¹¹⁶ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2487-2544. beyitler, s. 292-296; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 71, 72.

¹¹⁷ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 2776-2924. beyitler, s. 315-326; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 72, 73.

İki şeyiledür bunun ilâcı

Bulur ilm ü amelden imtizâcı

¹¹⁸ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 3326-3341. beyitler, s. 357-358; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 74.

¹¹⁹ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 3516-3642. beyitler, s. 373-383; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 75.

işleriyle mutlu olması, dünyevî zararlara üzülop dine saldırılara aldirmama ve dinin kadrini bilmeme. İkinci alâmet; âsilerle dostluk kurup salâh ehline düşman olmak. Üçüncüsü; gayr-ı meşru eğlen-celere katılıp bu eğlen-celerden zevk almak, velilerin meclisine uğ-ramamak. Dördüncüsü; Hak sözün ağır gelmesi ve nasihat dinle-memektir.¹²⁰

Hülâsa, genel olarak belirtmek gerekirse, Sivâsî'ye göre bu dünya fanidir, vefasızdır, insanı gaffet ve kesret içerisinde bırakır, boş ve lüzumsuz şeylerle oyalayarak, nefsinin masivadan arındıra-rak, ahlâkı tam kâmil insan olmasını ve Allah'a ulaşmasını engel-lemektedir. Dünyada bulunan her şey insanın kesrette kalmasını sağladığından dolayı geçici ve fânî olan bu dünyanın lezzetlerine aldanmamak gereklidir. Zira bunlar, insanın fenâfillâha ulaşmasını engellemektedir. Asıl önemli olan öbür dünya olduğu için bu dün-yada iyi işler yapmak ve sevap kazanmak lâzımdır. Bunun yolu da vahdet şarabını içmek, ilâhî aşkı tatmak, ahlâk ilkelerine uyarak nefsi tezkiye etmek, Allah'tan başka her şeyden temizlemek ve onu ıslah etmektir. Gerçek mutluluğa ve saadete de ancak bu şekil de ulaşılabilir.¹²¹

Sonuç

On altıncı yüzyılda Osmanlı Devletinin en görkemli döneminde yaşamış olan âlim, sûfi ve şâir bir şahsiyet olarak Şemseddin Sivâsî, dine, yani İslâm'a sıkı bir şekilde bağlı, sağlam bir itikat ve güzel ahlâk sahibi, Peygambere uymayı ve onun ahlâkıyla ahlâklanmayı tavsiye eden önemli bir şahsiyettir.

Bu düşüncelerini o, özel ve hususi bir eserde toplamaya çalış-mıştır. Bu kitabını gönül dilinden Allah'ın ilham ettiğini söyleyerek eserin adını, *Mir'atü'l-Ahlâk* koyduğunu; eseri okuyanların eserin ayıplarını gizlemelerini ve kendini duâ ile anmalarını talep etmek-tedir.

Düşüncesini 'niyetsiz ameldense, güzel niyet daha iyidir' diye-rek özetleyen ve bu anlayışını hoş hikâyelerle süsleyen Sivâsî'nin ahlâk anlayışının günümüz ahlâk anlayışları için ciddi bir örnek ve model olacağını düşünüyoruz. Kısacası bir anlamda ameli ahlâk ya da tasavvufî ahlâk diyebileceğimiz Sivâsî'nin ahlâk anlayışını şöyle özetleyebiliriz: Kayıtlardan kurtulma, benliği arındırma, kişiliği inşâ etme, ruhun tasfiyesi ve uyanışı ile yetkin insanı gerçekleştirmeye çalışan bir ahlâk öğretisi. Böyle bir vasfa ve ahlâka sahip insan, 'insan-ı kâmil' olma yolunda mesafe katedecektir.¹²²

¹²⁰ Bkz. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, haz. Aldanmaz, 4038-4101. beyitler, s. 415-420; ayrıca bkz. Aldanmaz, a.g.e., s. 75, 76.

¹²¹ Bkz. Toparlı, a.g.e., s.17, 18.

¹²² Bkz. Sivâsî, *Menâzilü'l-Ârifin*, haz. Göztepe, s. 29, 30.

Ahlâk anlayışı çerçevesinde teorik ahlâktan (etik/ahlâk felsefesi) ziyâde pratik ahlâk (moral/ahlâki eylem) üzerinde duran Sivâsî, ahlâki ilkelerin yaşanmasına ve hayata tatbik edilmesine (ahlâkta amel boyutuna ya da inanç-ahlak ilişkisine) gayret etmektedir. Ahlâkı, genel anlamda din ile özelde ise İslâm ile temellendirmeye çalıştığını söyleyebileceğimiz Sivâsî'nin, şiirleriyle ya da şiir diliyle insanları irşad etme gayretinde ve çok özelde ise tasavvufî ahlâkı öğretme gayesinde olduğunu belirtebiliriz.

Son satırlarımızı, Sivâsî'nin ahlâk anlayışını özetleyen ve ahlâkiliğin öncelikle kişinin kendinde olması gerektiğini belirten şu veciz beytiyle bitirelim:

Budur dîn ehlinün dâyim cihâdı
Silâhın çözümez eyler ictihâdı
Cihâd-ı ekberidür mü'mininün
Budur hem harb u darbı ehl-i dinün
Ki cümle ehl-i dünyâ olsa kâfir
Sen olsan bu sıfatdan pâk ü tâhir
Zarar virmez sana küfr-i cihânun
Düriş pâk eylegil beytül-emânun.¹²³

¹²³ Sivâsî, *Mir'âtü'l-Ahlâk*, haz. Ömer Aldanmaz, 838-841. beyitler, s. 158.